

Թէ Լիգդիայի քարուտ երկիրներուն մէջ, Շուետի առապարներուն վրայ, և ուրիշ հիւսիսային անբեր երկիրները ինչ անհաւատալի աշխատանքով և ջանքով ժայռեր՝ ապառաժ տեղեր փորելով, կոտորտելով, մանրելով գետին կրձեացընեն, վարուցան կընեն ու կըշահին. ահա այսչափ աշուրնին բացուեր է ու ճանցեր են երկրագործութեան բերած շահը : Լոյնպէս Ստորին նահանգներուն, Հոլանտային, Սենտկոյ գաւառին և ուրիշ ցած երկիրներուն ջրոտ տեղուանքը կըլեցընեն կըբարձրացընեն արհեստով, պտղաբեր երկիր կընեն ու կըշահին :

Թիւսպէտ և արևելքի երկրագործութիւնը բանուկ կըկարծուի, բայց ինչ կատարելութիւններ որ կըպահանջուին երկիրը աղէկ շահաւորընելու համար, և ինչ հարկաւոր գիտելիքներ որ կան՝ չգիտնալով, շատ կաշխատին՝ քիչ կըշահին, մանաւանդ թէ ոչինչ, արևելքի երկիրներուն բարեբերութեանը նայելով : Լյսպիսի տգիտութեամբ շատն ալ անարգ և անօգուտ բան մը սեպելով երկրագործութիւնը, ոսկի բուսցընող երկիրները երեսի վրայ կըթողուն, և ուրիշ խեղճ արհեստներու հետ կըլըւն : Եւ որովհետեւ աս մեր գրուածքը աւելի մեր արևելցոց համար է, յաջորդ թիւերուն մէջ կըսկսինք կարգաւ երկրագործութեան վրայ գիտնալու հարկաւոր տեղեկութիւնները գրել որ չգիտցողը սորվի, գիտցողն ալ նորէն լսելով՝ գործադրութիւնը աւելի սիրով ընէ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Տեղեկութիւն Լժտէրխանի Հայոց վրայ :

Սեբ ազգէն Եւրոպայի ու Լսիայի կողմերը ցրուածներուն մէջ էն հին

ու անուանի մասը հին Լժտէրխանցիները եղած են. վասն զի ասոնք Լսի քաղաքին ետքի աւերման ատենները, 1239ին, Թաթարներուն շարմաղան անունով զօրավարին ձեռքէն փախան զնացին Լժտէրխանի կողմերը, որ Նինկիզխանին որդւոցը ձեռքն էր. ու հարիւր տարիի չափ հոն բնակելէն ետքը՝ ելան բազմութեամբ, Թաթարներուն հետպատերազմելով անցան Խրիմ, անկէ ալ կամաց կամաց լեհաստան՝ մաճառստան և ուրիշ տեղեր, Խսկ հիմակուան Լժտէրխանը հին Լժտէրխանին տեղը չէ, հապա քիչ մը հեռու՝ Լաթիլ կամ Սոկա ըսուած գետին բերանը կողքի մը վրայ շինած է. հոս դրածնիս՝ Լասպից ծովէն տեսնուած դիրքն է : Լս քաղաքս Հաճի Լարխան անունով Թաթար իշխանին շինածն ըլլալով՝ Լժտէրխան ըսուեր է. հիմա ռուսաստանի երևելի քաղաքներուն մէջ ութերորդը կըսեպուի՝ իր մեծութեանը, հարստութեանը ու բանուկ վաճառականութեւ համար : Ըջապատը գրեթէ երեսուն մղոն է. պարիսպ ալ ունի, բայց հին ու աղիւսէ շինած. տներուն շատը փայտաշէն է, բայց նոր շէնքեր ու պալատներ ալ ունի շիտակ փողոցներով ու հրապարակներով : Լսիային ու Եւրոպային մէջտեղը իննալովը՝ վաճառականութիւնը այնպէս բանուկ է որ տարուէ տարի 30,000 հոգիէն աւելի կուգայ հոն դրսէն. և իր վաճառքներուն գլխաւորներէն մէկն ալ ձուկն է, որովհետեւ Սոկայի ձկնէրուն առատութիւնը աշխարհքիս մէջ ուրիշ մէկ գետ մըն ալ չունի կըսեն : Լժտէրխանը իր գաւառովը 1552ին առաւ Թաթարներուն ձեռքէն Խուսաց Լւան Սոսիլեւիչ Թագաւորը. բայց ինչուան հիմա ալ գլխաւոր բնակիչները Թաթար են, միացածը ռուս, հայ, վրացի, հոռոմ, պարսիկ, և հընդիկ՝ որ կռապաշտ են, ու պզտի կըռատուն մըն ալ ունին : Սերը ըսածներնէս ալ կիմացուի որ Լժտէրխանին

Բժտերխան :

Հիմակուան հայերը անեցի չեն, հապա 1700էն ետքը հետզհետէ Պարսկաստանէն եկած են վաճառականութեամբ, ու հոն տեղաւորուելով շատ ցած են. անոր համար լեզունին ալ ուրիշ ռուսաստանցի հայերուն լեզունէն տարբեր, ու գրաբառին աւելի մօտիկ է : Ինչուան 1744 Բժտերխանի մէջ միայն վաճառական հայեր կը գտնուին եղեր . ռուսաց տէրութիւնը զիրենք հոն բնակեցընելու ջանքով՝ զանազան ազատութիւններ տուեր է իրենց, խոստանալով որ իրենց հպատակութիւնը ժամանակա-

ւոր ըլլայ, մշտնջենաւոր չըլլայ, միայն թէ ռուսի վաճառականներուն իրաւունքներն ալ չունենան . բայց աս ազատութիւնները անփոփոխ չմնացին, կէս մը իրենց կամօքը՝ կէս մըն ալ տէրութեան կողմանէ երբեմն պակսեցան՝ երբեմն ալ աւելցան ինչուան 1799 : Հիմա Բժտերխանի 40,000 բնակիչներուն մէջ թաթարէն ու ռուսէն ետեւ ամէնէն շատուորը՝ պատուաւորն ու երեւելին մեր ազգն է . ետքի հաշիւներէն կերեւնայ որ 2900ի չափ են ան տեղի հայերը . իրեք եկեղեցի և երկու դպրոց ունին, ու

ջանքով յառաջանալու վրայ են ուսման և կրթութեան մէջ : Սեօ շահունի տէրութիւնը իրենց վաճառականութենէն, երկրագործութենէն, այգեգործութենէն ու շերամ պահելէն . և աս արհեստները գրեթէ բոլորովին հայերուն ձեռքն է . անկէ զատ՝ իրենց դատաստանարանին ալ ամէն ծախքը իրենք կրտեսեն՝ տարին գրեթէ 10,000 բուպի վճարելով, որ 50,000 զուրուշ կրնէ : Բնուական պարոն Բապապ անունով մէկը դպրոց մը բացած է հոն 40 տղու համար . նաև Բողութեանց 3 տղանք կաթողիկոսը ուրիշ դպրոց մը հաստատած է հոն, որ օրէ օր կըյառաջանայ . քոյն ալ տպարան մը կայ, ուսկից զանազան գրքեր ելած են : Բագասէր Լազարեան իշխանները մասնաւոր ստակ կապած են աս Բթտէրխանի ազգայնոց օգտին համար, ինչպէս ըրած են նաև Վրիգորուպօլսոյ դպրոցին, և ուրիշ ազգային դպրոցներու : Բայց մենք հարկ կըսեպենք աս իշխաններուն ցեղին ու բարերարութեանցը վրայ առանձին խօսիլ աս օրագրիս մէջ, որպէս զի մեր ազգայինք մէկ կողմանէ ուրախանան՝ որ ինչուան հիմայ ալ գործնական կերպով ազգասիրութիւննին ցուցնողներ պակաս չեն մէջերնին . մէկալ կողմանէ ալ յորգորութիւն այնպիսիներուն հետևող ու նախանձաւոր ըլլալու ի բարին :

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ուրիշն խրատ ասլու օրինակ :

ՇԱՏ մարդ կուզէ բժշկութիւն ծախել, բայց արհեստը չգիտնալուն համար՝ բժշկելու տեղը աւելի կըհիւանդացընէ կամ կըմեռցընէ . աւելի շատ մարդ կըգտնուի որ ուրիշներուն խրատող ըլլալու փափաք ունի, բայց կերպը չգիտնալով՝ օգուտ ընելու տե-

ղը փնաս կրնէ : Բայսպիսիները լաւ կրնեն որ գոնէ աս հարկաւոր կանոններս պահեն . այսինքն նախ՝ նային որ ոչ երբէք սաստիկ կամ կծու ըլլայ խրատը . երկրորդ՝ ատենէ դուրս չըլլայ . երրորդ՝ դիմացինին հասակին կամ վիճակին յարմար ըլլայ, այնպէս որ ծերուն տրուելու խրատը տղուն չտրուի, և ոչ տղուն տրուելիքը ծերուն . ոչ իմաստունինը տգիտին, և ոչ տգիտինը իմաստունին . ոչ արթուն մարդու տրուելիքը գինովին, և ոչ խելացիինը խենդին : Բայ կանոններս չպահողը փուճ տեղը գանգատ կրնէ թէ իր խրատը անօգուտ եղեր է . իսկ թէ նոյն կանոնները պահողը որչափ օգուտ կըբաղէ՝ հետևեալ դիպուածէն ալ կերենայ :

Ուրիշն անունով հռչակաւոր կատակերգակը գեղի մը մէջ օր մը իր մէկքանի բարեկամներուն իրիկուան հարկիք մը կրնէ . և որովհետեւ ինքը սովորութիւն ըրեր է եղեր կանուխ կէկ քնանալու, թողութիւն կըխընդրէ իր բարեկամներէն, ու դեռ սեղանը չմընցած կերթայ կըպառկի : Բոնց ուրախութիւնը՝ տանտիրոջը հոն չըլլալուն համար չպաղիր . իրաւ, կարգացող ու փիլիսոփայ մարդիկ են եղեր, բայց գինին խմելով քանի կերթայ գլուխնին կըտաքնայ, ու խօսակցութիւնը աշխարհքիս ունայնութե ու թշուառութեանցը վրայ կիյնայ . որը աս թշուառութիւնը մէջ կըբերէ, որը ան դժբախտութիւնը . որը փշոտ վարդի մը կընմանցընէ մարդուս կեանքը որ առաւօտը կըբացուի՝ իրիկունը կըթափի, որը սուտ երազի մը որ մարդս քիչ մը ատեն կըխաբխըբէ, ու ետքը չարաչար կըտանջէ . վերջապէս խօսքը հոս կըբերեն թէ ալ աղէկ է որ մարդ մեռնի խալըսի աս կեանքէս, ու անդին յաւիտեան երջանիկ ըլլայ : Բայ գինովի փիլիսոփայութեանը վրայ մէյմէկ գաւաթ ալ նորէն կըխմեն, ու գլորտըկելով ոտը կըլլեն՝ մէկբերան կըկանչեն . « Եթեմք, բարեկամներ, բաջութիք